

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА
ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СИРИТ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО- РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ

Магістерська робота з соціальної роботи
(освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр»)
студентки 7 курсу 72 групи

галузі знань:

0101 Педагогічна освіта

Напряму підготовки:

231 Соціальна робота

Архипчук Роксолани Вікторівни

Керівник:

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціальних технологій

Коляденко С.М.

Рецензент:

кандидат педагогічних наук,

завідуюча кафедрою природничих та

соціально-гуманітарних дисциплін КВНЗ

«Житомирський інститут медсестринства»

Круковська І.М.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ СОЦІАЛЬНИМИ СИРОТАМИ	7
1.1. Соціальне сирітство, як явище у соціальній роботі.....	7
1.2. Причини сирітства в Україні.....	15
1.3. Соціально – психологічний портрет соціальних сиріт.....	22
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ЩОДО АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ	31
2.1. Категорія «соціальна адаптація» у науковій літературі.....	31
2.2. Особливості соціальної адаптації в умовах соціально – реабілітаційних центрів для соціальних сиріт.....	38
2.3. Форми і методи роботи соціального працівника по здійсненню адаптації в умовах соціально – реабілітаційних центрів.....	45
Висновки до розділу 2	51
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО АДАПТАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СИРИТ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ	54
3.1. Програма дослідження адаптації соціальних сиріт в умовах соціально – реабілітаційного центру «Сонячний дім».....	54
3.2. Аналіз результатів дослідження соціальної адаптації соціальних сиріт..	58
3.3. Технологія соціальної адаптації соціальних сиріт у центрі «Сонячний дім».....	78
Висновки до розділу 3.....	91
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	97
ДОДАТКИ	104

ВСТУП

Актуальність теми. На даному етапі розвитку українського суспільства існує чимало соціальних проблем. Однією серед них є соціальне сирітство – відносно новий феномен життя нашого соціуму, котрий зростає швидкими темпами. За даними офіційної державної статистики в Україні, на 1 січня 2016 рік, кількість соціальних сиріт значно перевищує кількість біологічних сиріт. Без урахування окупованих територій сходу і Криму, показник сирітства становить понад 73 тисячі.

Соціальні сироти – це особлива соціально – демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних і морально – психологічних причин залишилися сиротами при живих батьках. До них належать безпритульні, бездоглядні діти, діти вулиці. Всі вони мають біологічних батьків, котрі, з огляду на певні причини не виконують своїх функцій, не піклуються про них, а також, не займаються їхнім належним вихованням.

Звертаючись до причин, варто звернути увагу на такі чинники, як кризові явища в сім'ї: зростання кількості розлучень серед населення, збільшення кількості неповних сімей, порушення структури і функцій сім'ї, асоціальний спосіб життя деяких сімей; зниження життєвого рівня, погіршення умов утримання дітей, збільшення психоемоційних перевантажень у дорослих, що безпосередньо відбивається на дітях та багато іншого, що сприяє жорсткому поводженні з дітьми в сім'ях.

Конституцією України на державу покладається підтримка та захист, обов'язок утримання та виховання такої категорії дітей, до моменту повернення в біологічну сім'ю чи підпадання щодо інших державних форм влаштування.

Одну із важливих ролей відіграє система державного влаштування соціальних сиріт, зокрема – влаштування цієї категорії дітей у притулок для неповнолітніх або соціально – реабілітаційний центр. Їх завдання полягають у тимчасовому утриманні дитини, яка перебуває у кризовій ситуації, з метою подальшого її направлення до постійного місця проживання.

У більшості соціальних сиріт, котрі усвідомлюють, що своїм батькам вони не потрібні, потрапляючи в спеціалізовані державні установи (навіть на

короткий час) або в прийомні сім'ї, спостерігаються порушення не лише фізичного, але й психологічного здоров'я, відхилення у формуванні їх особистості, життєвих позицій, що особливим чином впливає на ступінь їх соціалізації та соціальної адаптації у нашому суспільстві. Це призводить до замкнутості, депресивності, тривожності, ворожості і конфліктності, сприяє нездатності до нормального спілкування, соціальній неспроможності і, у деяких випадках, до подальшого асоціального способу життя.

В наших установах не створені умови для повноцінного формування особистості, які можливі лише при перебуванні дитини у родині. Потреба мати сім'ю, батька і матір – одна з найсильніших і найважливіших потреб у дитини.

Соціальна адаптація дітей сиріт, як поняття – це успішне засвоєння ними соціальних ролей в системі суспільних відносин. Дитина ще з дитинства повинна вчитися соціальним ролям, сприймати вірні приклади поведінки. Однак, закритий, обмежений колектив – це не найкращий приклад того широкого загалу, в яке вступає дитина, після виходу з даної установи.

Коли говорять про соціальну адаптацію дітей – сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування, зазвичай під цим розуміють складний комплекс педагогічних і виховних заходів. Насправді, цей процес проходить будь – яка дитина в ході свого розвитку. Адаптація дитини в спеціалізованій установі є одним з компонентів соціального захисту. Вона передбачає освоєння власної ролі в системі суспільних відносин. Це досягається шляхом формування навичок, можливості взаємодії з колективом, розуміння норм поведінки і підкорення їм.

Програма адаптації кожної дитини повинна починатися не після того, як дитина покине установу, а в той же день, коли вона потрапила до соціально – реабілітаційного центру.

З метою вирішення проблем явища соціального сирітства і подальших його наслідків, в Україні впроваджуються зарубіжні інноваційні форми опіки, відбувається робота з сім'єю, котра спрямовується на формування відповідального батьківства серед наших громадян. Найбажанішим результатом є повернення дитини в її біологічну сім'ю.

Соціальне сирітство, привертає до себе увагу науковців різних напрямів суспільних наук: соціальної педагогіки, психології, соціальної філософії, соціології. Проблема розглядається як в зарубіжній, так і у вітчизняній науці в контексті досліджень інститутів сім'ї, освіти та виховання. Однак, до проблеми суто адаптаційних процесів соціальних сиріт і створенні дієвих методів і технологій у роботі, дослідники звертаються вкрай рідко.

Серед праць зарубіжних соціологів, які виступають в якості теоретико – методологічної основи соціологічного аналізу проблем соціальної адаптації дітей – сиріт, важливе місце займають концепції аномії (Е. Дюркгейм), девіації (Р. Мертон), соціальної мобільності (П. Сорокін).

До історичного досвіду вирішення проблеми піклування дітей – сиріт звертаються і сучасні дослідники, такі як: Л.В. Бадя, В.Г. Бобровников, В.В. Беляков, Е.А. Горшкова, Н.В. Елфимова, В.Н. Єгошина, А.М. Нечаєва, Н.Є. Смоленська.

Проблемами сирітства і вивченням особливостей психологічного розвитку дітей – сиріт займаються також такі вчені, як: Л. Божович, Г. Бевз, М. Василєва, І. Дементєва, Є. Коваленко, Н. Комарова, І. Пеша, А. Прихожан, і інші. Але на сьогодні недостатньо вивченими є особливості соціальної адаптації дітей – сиріт, створення ефективних умов для подальшого конструктивного функціонування в суспільстві, реалізація ефективних шляхів подолання сирітства.

Соціальне сирітство як явище, набуло тенденції швидкого збільшення, а труднощі у вирішення проблеми соціальної адаптації, категорії таких дітей, вказує на необхідність розробки нових теоретичних підходів соціальної роботи і створення відповідної технології.

Мета дослідження: визначити форми та методи роботи, що використовуються для усунення проблем соціальної адаптації, дослідити рівень соціальної адаптації соціальних сиріт в умовах соціально – реабілітаційного центру.

Завдання дослідження:

1. Розглянути у роботі поняття: «соціальні сироти»; «соціально – реабілітаційний центр»; «соціальна адаптація»; «технологія».

2. Проаналізувати причини і прояви соціальної адаптації та описати соціально – психологічний портрет дітей, які перебувають у соціально – реабілітаційних установах.

3. Виміряти рівень соціальної адаптації вихованців Житомирського соціально – реабілітаційного центру «Сонячний дім», на підставі результатів роботи, створити технологію соціальної адаптації соціальних сиріт.

Об'єкт дослідження: соціальне сирітство як явище.

Предмет дослідження: особливості соціальної адаптації соціальних сиріт в умовах соціально – реабілітаційного центру.

Методи дослідницької роботи:

1. Теоретичні: аналіз літератури з даної теми, вивчення документації – статуту закладу та річного плану роботи соціального педагога, психолога Житомирського обласного соціально – реабілітаційного центру «Сонячний дім» (аналіз документів).

2. Емпіричні: для вимірювання рівня соціальної адаптації використовується метод спостереження за карткою соціально – психологічної адаптації; метод інтерв'ю, проективна методика «Кактус».

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

В даний час сирітство набуло небезпечну специфіку, яка виражається в тому, що переважна більшість сучасних сиріт в Україні, згідно даних Міністерства соціальної політики за 2016 рік (близько 90%) – це соціальні сироти.

Аналіз науково–педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що дитину, яка опинилася в епіцентрі явища соціального сирітства наукові фахівці визначають різними термінами, – «дитина вулиці», «безпритульна дитина», «бездоглядна дитина», «громадська сирота». Тобто, єдиного закріпленого поняття «соціальна сирота» як такого не існує, що породжує неоднозначність розуміння та є причиною істотних розбіжностей в оцінці рівня поширеності явища.

Поряд з поняттям “діти–сироти” відповідно до Закону України “Про охорону дитинства” та Закону України «Про забезпечення організаційно–правових умов соціального захисту дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» обґрунтовується зміст поняття «діти, позбавлені батьківського піклування – це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі, перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти»[21;22].

Соціально – психологічний портрет соціальних сиріт обумовлений психічним станом дитини, котра перебуває в обставинах на факті «непотрібної» для своїх батьків. Психологічні портрети проблемних дітей–сиріт були розроблені у класифікації Є.І. Морозової, котра виокремлює кілька видів соціально–психологічних портретів дітей позбавлених батьківського

піклування і уваги: «уникаючі», «нав'язливі», «невдахи», «мрійники», «розумники», «балакуни», «заплутані», «актори», «негативісти».

Саме тому, можна сказати, що соціальне сирітство – соціальне явище, викликане ухилянням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до неповнолітньої дитини, а категорія «соціальні сироти» – діти, позбавлені піклування батьків, особлива соціально–демографічна група дітей, які в результаті соціальних, економічних і морально–психологічних причин залишилися сиротами при живих батьках. До них належать безпритульні та бездоглядні діти, тобто діти вулиці, турбота про яких покладена на суспільство та державу.

Соціально–реабілітаційний центр або соціальний притулок для неповнолітніх – стаціонарні установи соціального обслуговування, призначені для тимчасового проживання дітей і підлітків, які опинилися у важкій життєвій ситуації, до визначення спільно з органами опіки та піклування найбільш оптимальних форм життєвого устрою. Установа забезпечує кваліфіковану соціальну реабілітацію неповнолітніх, котрих направили органи соціального захисту населення, внутрішніх справ, освіти, охорони здоров'я, опіки та піклування, і на прохання приватних осіб.

Важливим аспектом роботи спеціалістів соціально–реабілітаційного центру є налагодження процесу адаптації вихованців, котрі з погляду на ряд як внутрішніх (пов'язаних з занепадом інституту сім'ї і не виконанням її функцій), так і зовнішніх причин (закладаються у самій державі і обумовлені соціально–економічними умовами) – здобули статус соціальної сироти.

З огляду знайдених теоретичних відомостей, можемо сказати, що категорію «соціальна адаптація» можна розглядати в трьох аспектах: як процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища; як вид взаємодії особистості або соціальної групи з соціальним середовищем; як результат гармонізації відносин суб'єкта і соціального середовища. Вона залежить від рівня адаптаційного потенціалу індивіда.

Утруднення процесу соціальної адаптації у відповідних центрах для соціальних сиріт зумовлено рядом причин, серед яких основними є: попередній

психотравмуючий досвід, попередньо засвоєні негативні зразки поведінки; роль соціального сироти, яка не має підтримки і схвалення в соціумі; умови проживання (загальні спальні, загальна їдальня, загальні ігрові кімнати, загальна туалетна та ванна кімнати); урізаний особистий простір, де б дитина могла усамітнитися; регламентований режим проживання; недолік емоційного тепла, що веде до витіснення негативних почуттів (агресії); втрата «базового довіри до світу».

До проявів, що можуть свідчити про проблеми соціальної адаптації у дитини відносять: проблеми фізіологічного характеру (порушення сну, апетиту, енурез), порушення психологічного характеру (тривожність, ознаки психологічного інфантилізму, порушення емоційно-вольової сфери), соціального характеру (відчуженість, агресія, проблеми в поведінці, не здатність до взаємодії з колективом).

Дослідження магістерської роботи реалізувалося на базі Обласного центру соціально-психологічної реабілітації дітей «Сонячний дім» завдяки методам: аналізу документів (статуту, журнал обліку, річного плану), інтерв'ю (з спеціалістами центру), спостереження за картою соціальної адаптації (з вихованцями підліткового віку) та проєктивної методики (для молодших вихованців)(див.Таблиця 3.1.1).

Завдяки методу спостереження за картою адаптації та проєктивної методики, ми визначили наявність проблем в соціальній адаптації вихованців центру «Сонячний дім».

Проєктивна методика «Кактус» проводилася з вихованцями I, II, IV групи (3–10 років), 35 осіб. Відносно отриманих результатів серед загальної кількості вихованців молодшого віку (від 3–10 років) найбільше з порушенням соціальної адаптації 3 особи виявлено у IV групі, 2 дитини – у II групі та 1 дитину – у I групі. Отже, з 35 осіб – 17%. Бралось до уваги той факт, що саме 4 дітей із цих груп дезадаптованих дітей є новоприбулими.

Серед старших вихованців – підлітків III групи (11–18 років) – 15 осіб, був використаний метод спостереження за розробленою картою соціально-психологічної адаптації. Ми дізналися, що у 6% дітей-підлітків, вихованців

закладу є проблема порушення соціальної адаптації, 20% є малоадаптовані, 60% вихованців мають задовільний середній рівень адаптації, а 14% мають високий рівень.

Саме тому, постала потреба у розробці відповідної технології соціальної адаптації – сукупності раціональної послідовності, плану дій у використанні різних прийомів, засобів, методів та впливів з метою досягнення ефективних результатів у вирішенні адаптаційних проблем.

Нами була розроблена технологія соціальної адаптації соціальних сиріт, зміст якої було представлено відповідними блоками: діагностико – прогностичний (виявлення конкретних проблем у адаптації, у взаємодії з колективом, у поведінці); соціально – психологічної адаптації; соціально – побутової адаптації вихованців; загальноосвітньої підготовки; формування соціальних контактів на закріплення.

Провідною ідеєю блоків технології є комплексність, орієнтація на індивідуальний підхід відповідно віковим особливостям.

Потрібно застосовувати різноманітні ігрові та неігрові прийоми, які допомагають запобігти різним конфліктним ситуаціям, сприяють взаєморозумінню учасників, рефлексії і контролю своєї поведінки. Так як через ігрову діяльність відбувається освоєння дітьми соціального досвіду, вдосконалення комунікативних навичок і навичок побудови взаємовідносин з однолітками, тому систему роботи з розвитку соціальної адаптації дітей доцільно будувати за допомогою ігрової діяльності із включенням в заняття ігор: дидактичних, сюжетно–рольових, розважальних, рухомих, творчих, різноманітних ігрових вправ.

Використання технології передбачає можливість залучення вихованців до сфери соціально–культурної та трудової діяльності, що сприяє налагодженню контакту з оточуючими у спільній діяльності, взаємодії, засвоєнню необхідних норм, правил, навичок поведінки для нормальної життєдіяльності в соціумі.

Велика увага повинна приділятися формам і методам соціально–культурної та трудової діяльності у межах закладу, так як процес соціальної

адаптації полягає в регулюванні процесів соціалізації та індивідуалізації особистості неповнолітніх, тобто в соціальному вихованні та розвитку, що здійснюються в формах дозвідлевої діяльності.

Рішення даної проблеми вимагає включення цілеспрямовано організованої соціально–культурної діяльності в освітній і виховний процес закладу, що дозволить вихованцям нормально увійти в навколишнє життя адаптуватися в ньому.

Доречно відзначити, що організація культурно–дозвідлевої діяльності соціальних сиріт, сприяє вирішенню цілої низки важливих соціальних проблем. Перш за все, компенсації нестачі можливостей для більш повної реалізації різнобічних творчих здібностей, залучення в соціально-культурну діяльність, сприяє фізичному і духовному розвитку, соціальної адаптації неповнолітніх. Як відомо, до цих дітей потрібен особливий, індивідуальний підхід, проведення соціально–педагогічної роботи, що повинна включати не лише дану технологію, але й застосування різних програм, новітніх методів і форм роботи залишаючи позаду консервативні методи по налагодженню соціальної адаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александровский Ю. А. Состояние психической дезадаптации и их компенсация / Ю. А. Александровский. — М. : Медицина, 1996. — 135 с.
2. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально–педагогічна проблема (соціально–правовий аспект) / Л. М. Артюшкіна, А. О. Полянничко. — Суми : СДПУ, 2002. — 268 с.
3. Баторі–Торці З. І. Особливості життєвої компетентності вихованців інтернатних закладів / З. І. Баторі–Торці // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Педагогіка. Соціальна робота. — 2005. – №9. — С. 14—17.
4. Безруких М. М. Проблемы психологической адаптации / М. М. Безруких. — М. : Просвещение, 1996. — 200 с.
5. Божович Л. И. Проблема формирования личности / Л. И. Божович. — М. : Международная педагогическая академия. — 1995. — С. 54.
6. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович — М. : Международная педагогическая академия, 1968. — С. 64.
7. Брутман В. Н. Причины социального сиротства / В. Н. Брутман // Соціальна робота. — 1994. – №5. — С.11—12.
8. Быков А. В. Психологическая служба в учреждениях социально–педагогической поддержки детей и подростков / А. В. Быков, Шульга Т. И. — М. : УРАО, 2004. — С. 30—33.
9. Вейланде Л. В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Л. В. Вейланде. — Одеса, 2005. — 19 с.
10. Волинець Л. С. Права дитини в Україні: проблеми та перспективи / Л. С. Волинець. — К. : ЛОГОС. — 2000. — 74 с.

11. Воскобойникова С. А. Нет чужих детей: Раздумья о проблемах современного сиротства / С. А. Воскобойникова // Кн. для учителя. — М. : Просвещение, 1989. — 173 с.
12. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.
13. Дементьева И. Ф. Социальная адаптация детей – сирот: проблемы и перспективы в условиях рынка / И.Ф. Дементьева // Социологические исследования. — 1991. — № 9. — С. 14—15.
14. Дементьева Н. Ф. Социальное сиротство: генезис и профилактика / Н. Ф. Дементьева — М. : Народное образование, 2000. — С. 8—14.
15. Дубровина И. В. Психическое развитие воспитанников детского дома / И. В. Дубровина — М. : Педагогика, 1990. — 264 с.
16. Егорова М. О. Решение проблемы социального сиротства в условиях экономического кризиса: антикризисные меры / М. О. Егорова, Ю. В. Волошкова // Социальное обслуживание. — 2010. — № 7. — С. 62—66.
17. Эльконин Д. Б. Детская психология / Д. Б. Эльконин. — М. : Учпедгиз, 1960. — 327 с.
18. Жукова В. И. Теория и методика социальной работы / В. И. Жукова. — М. : Союз, 1994. — 148 с.
19. Заверико Н. В. Соціально–педагогічна корекція: розвиток поняття в історичній перспективі / Н. В. Заверико // Вісник Запорізького національного університету. — 2010. — № 2 (13). — С. 60—64.
20. Зайцев Д. В. Сиротство в обществе : причины, отношение в обществе, социальная профилактика (по результатам обзора исследований и анализа мнений) / Д. В. Зайцев // Отечественный журнал социальной работы. — 2013. — № 1. — С. 106—117.
21. Закон України «Про забезпечення організаційно–правових умов соціального захисту дітей–сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 01.01.2017 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15.htm>.

22. Закон України «Про охорону дитинства» від 7.11.2017 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14.htm>.
23. Змановская Е. В. Оценка социально–психологической адаптированности / Е. В. Змановская // Девиентология: учеб. пособие. — М. : Академия, 2007. — С. 207—213.
24. Иващенко Г. М. Принципы организации реабилитационной работы в социальном приюте / Г. М. Иващенко // Семья в России. — 1997. — №3. — С. 112—119.
25. Карасева Н. И. Психологические особенности развития коммуникативных способностей у подростков, оставшихся без попечения родителей: автореф. ... канд. психол. наук : 19.00.07. — К., 1991. — 20 с.
26. Коваленко О.О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен: дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.03 / НАН України, Ін-т соціології. — К., 2006. — 212 с.
27. Коган В. М. Стресс и адаптация / В. М. Коган. — М. : Мысль, 1980. — 70 с.
28. Коробейников И. А. Нарушения развития и социальная адаптация / И. А. Коробейников. — М. : ПЕРСЭ, 1992. — С. 48—50.
29. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. — М. : Знание, 1979. — 147 с.
30. Лукашевич М. П. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. для вузів / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. — К. : МАУП, 2003. — 168 с.
31. Москоленко Н. В. Круг общения и формирования правильных взаимоотношений с окружающими детей–сирот, оставшихся без попечения родителей / Н. В. Москоленко // Дефектология. 1991. — №3. — С. 54—56
32. Мудрик А. В. Социализация человека / А. В. Мудрик. — М. : Академия, 2007. — 257 с.
33. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик; под ред. В. А. Сластенина. — М. : Академия, 1999. — С. 48.

- 34.Мухина В. С. Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа / В. С. Мухина // Вопросы психологии. — 1989. — № 1. — С. 32—39.
- 35.Новикова Л. И. Воспитание как педагогическая категория / Л. И. Новикова // Лучшие страницы педагогической прессы. — 2001. — №1. — С. 55—62.
- 36.Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога / Р. В. Овчарова. — М. : «Просвещение», — 1996. — С. 54.
- 37.Оржеховська В. М. Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки : навч. посіб. / В. М. Оржеховська, В. Є. Виноградова—Бондаренко. — К. : Логос, 2004. — 178 с.
- 38.Осипова И. И. Социальное сиротство: теоретический анализ и практика преодоления / И. И. Осипова. — Н. Новгород : НИСОЦ, 2009. — 208 с.
- 39.Павленок П. Д. Технологии социальной работы с различными группами населения : учеб. пособие / П. Д. Павленок, Руднева М. Я. — М. : ИНФРА, 2009. — С. 19—21.
- 40.Притулки для неповнолітніх: статус та особливості роботи / Матеріали на допомогу працівникам притулків для неповнолітніх. — К.: НВФ „Студцентр”, 1998. — 152 с.
- 41.Прихожан А. М. Подросток в учебнике и в жизни / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. — М. : Знание, 1990. — 79 с.
- 42.Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании : учеб. пособие / Е. И. Рогов. — М. : Владос, 1996. — 529 с.
- 43.Розум С. И. Психология социализации и социальной адаптации человека / С. И. Розум. — СПб. : Речь, 2006. — С. 39—40.
- 44.Романова Е. А. Рабочая книга социального педагога / Е. А. Романова, А. Б. Матюшкин. — М. : Сфера, 2002. — 144 с.
- 45.Себанадзе І.О. Соціально–психологічні фактори дезадаптивності та її корекція у підлітків: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. — К., 1997. — 260 с.

- 46.Сиротство как социальная проблема: пособие для педагогов / под ред. Л. И. Смагиной. – М. : Сфера, 1999. — 144 с.
- 47.Сіротченко Т. А. Демографічна політика та соціальне сирітство: аналіз та прогноз сучасної ситуації / [Т. А. Сіротченко, О. М. Гетта, А. О. Бобришева, О. А. Топоркова] // Здоровье ребенка. — 2011. – № 3 (30).
- 48.Слепухов М. Закони єдності та взаємозв'язку педагогічних явищ і процесів / М. Слепухов // Шлях освіти. — 2002. – №4. — С. 2—7.
- 49.Социальная педагогика : курс лекций / под общ. ред. М. А. Галагузовой. — М. : ВЛАДОС, 2000. — 416 с.
- 50.Социальная работа : учебник для студентов / под общей ред. проф. В. И. Курбатова. — Ростов–на Дону : Феникс, 1999. — 576 с.
- 51.Соціальна педагогіка: словник–довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. — Вінниця: Планер, 2009. — 542 с.
- 52.Соціальна робота: короткий енциклопедичний словник // Соціальна робота : в 5 кн. — К. : ДЦСМ, 2002. – Кн. 4. — 536 с.
- 53.Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / [Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, О. Г. Антонова–Турченко та ін.]. — К. : ДЦСМ, 1998. — 120 с.
- 54.Степанов С. Н. Как сделать мир удобным / С. Н. Степанов // Школьный психолог. — 2002. – №9. — С. 80—81.
- 55.Терновець О. М. Соціальне сирітство як предмет міждисциплінарного дослідження / О. М. Терновець // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2012. – № 5 (240). – Ч. I. — С. 61.
- 56.Терновець О. М. Соціальне сирітство як соціально–педагогічна проблема / О. М. Терновець // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2012. – № 3. — С. 61—68.
- 57.Толстых Н. Н. Дети без семьи (Детский дом: забота и тревоги общества) / Н. Н. Толстых, А. М. Прихожан. — М. : Педагогика, 1990. — 160 с.
- 58.Федорова Н. Дитячий соціально–реабілітаційний центр – одна із проблем вирішення дитячої безпритульності в Україні // Християнські цінності:

історія і погляд у третє тисячоліття: Зб. наук. записок Національного університету «Острозька академія». — Острог, 2002. — Том VI. — С. 427—433.

59. Федорова Н. Чи потрібні нам соціально–реабілітаційні навчальні заклади? / Н. Федорова // Рідна школа. — 2002. — №12 (875). — грудень. — С. 44—47.
60. Филиппова Л. Н. Социальное сиротство в современном российском обществе (Социально–философский анализ) : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. — Ростов н/Д., 2004. — 136 с.
61. Фурманов И. А. Психологические особенности детей, лишенных родительского попечительства / И. А. Фурманов, А. А. Аладьин. — Минск : “ТЕСЕЙ”. — 1999. — С. 29—34.
62. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога / М. В. Шакурова. — М. : ВЛАДОС, 2008. — 272 с.
63. Шевандрин Н. И. Психодіагностика, корекція і розвиток особистості / Н. И. Шевандрин . — М. : Сфера, 1998. — 156 с.
64. Якимчук В. Г. Технологія соціально–педагогічної діяльності / В. Г. Якимчук // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — К. : Альма–матер, 2008. — С. 70—72.
65. Ярцев Д. В. Особенности социализации современного подростка / Д. В. Ярцев // Вопросы психологии. — 1999. — №6. — С. 54—59.
66. Robs M. Socialization of orphans / K. Dimlek // Advances in child psychology. — New York : Today, 2001. — 55 p.
67. Suler J. Social adaptation of orphans in society / J. Suler // International Journal of Applied Psychoanalytic Studies. — 2004. — № 4. — P. 359—362.
68. Kinley S. Place of orphans in society / S. Kinley // International Journal of Applied Psychoanalytic Studies. — 2008. — № 1. — P. 359—362.